

פרשת וישב: האם צריך להקשיב לכל בקשה של ההורים

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה (לז, ג) שיוסף היה בן הזקונים של אביו, והוא עשה לו כתונת פסים "וַיִּשְׂרָאֵל אֶהָב אֶת-יוֹסֵף מִכָּל-בָּנָיו כִּי-בְנֵי-זִקְנִים הָיָה לוֹ וַעֲשֵׂה לוֹ כְּתֹנֶת פָּסִים". מה הכוונה בן זקונים? רש"י (לז, ג) פירש, שבן זה נולד ליעקב לעת זקנתו ולכן אהבו. מאותה סיבה כאשר שאר האחים הלכו לראות את הצאן, יוסף נשאר עם יעקב בביתו כדי שלא יסתכן בהליכה למרחקים.

הרמב"ן (שם) חלק על רש"י, שהרי כל בני יעקב נולדו לעת זקנתו. למשל יששכר וזבולון נולדו כשנה או שנתיים בלבד לפני יוסף, ולכן לא מסתבר לפרש שמשום כך יוסף נקרא בן זקונים. לכן העלה אפשרות אחרת, שמנהג הזקנים לקחת בן שימשם ויעזור להם, ויעקב בחר ביוסף (אולי בגלל שהיה בנה של רחל), ומשום כך נקרא בן הזקונים ולכן גם לא הלך עם הצאן, ובלשונם:

"איננו נכון בעיני, כי הכתוב אמר שאהב את יוסף מכל בניו בעבור שהוא בן זקונים, וגם כל בניו נולדו לו בזקוניו, והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק כשנה או שנתיים. והנראה בעיני כי מנהג הזקנים שייקחו אחד מבניהם הקטנים להיות עמו לשרתו, והוא נשען על ידו תמיד לא ייפרד ממנו, והוא נקרא לו בן זקוניו בעבור שישירתו לזקוניו."

כפי שמספרת התורה, למרות שיוסף לא הלך עם האחים לרעות את הצאן, הוא הלך בסופו של דבר כדי לראות את שלום הצאן ולהביא לאחים אוכל בשליחות יעקב אביו. מסתמא יוסף ידע שהאחים לא מחבבים אותו, אך בכל זאת הקשיב לציווי אביו. בעקבות כך נעסוק השבוע בשאלה, האם ישנם מקרים בהם אין חובה להקשיב לבקשות ההורים למרות החובה לכבדם.

כיבוד הורים

האם מותר לעשות מעשה כנגד רצון ההורים? על מנת לענות על שאלה זו, ראשית יש לפתוח במקור המצווה להקשיב לרצון ההורים. בפרשת יתרו (כ, יב) כותבת התורה שיש חובה לכבדם, ואילו בפרשת קדושים (יט, ג) היא כותבת, שיש מצווה לירוא מההורים. בהבדל שבין המקורות, ובטעם שהן נמנו כמצוות שונות נחלקו הפוסקים:

א. בשו"ת **מכתם לדוד** (יו"ד לב) כתב בעקבות הגמרא במסכת קידושין (לא ע"ב), שכבוד מתבטא בעשיית מעשים חיוביים, כגון להאכיל ולהשקות, להלביש ולכסות וכדומה, ואילו המורא מתבטא באי עשיית מעשים שלילים, לא להיכנס לדברי אביו, לא לשבת במקום המיוחד לו, לא לחלוק על אביו¹ וכדומה.

ב. **ערוך השולחן** (יו"ד רמ, ח) תירץ אחרת וכתב, שבעוד שמצוות כיבוד אב ואם עיקרה במעשים, מצוות המורא עיקרה בלב, ומשום כך גם אם בן מתנהג כראוי אבל בליבו מזלזל בהורים, הוא עובר על מצוות מורא. לשיטתו צריך לומר, שכאשר הגמרא בקידושין מביאה דוגמאות למעשים שאין לעשותם כחלק ממצוות מורא, כוונתה רק לבטא את השלכות המורא, ולא את המורא עצמו.

קימה בפניהם

אחת מהמצוות שלכולי עלמא נכללת בתוך המצווה לכבד את ההורים, היא החובה לקום בפניהם. אמנם, הגמרא בקידושין (לג ע"ב) לא כותבת דבר זה בפירוש, אך דין זה נשמע מתוך מימרא אחרת. הגמרא מסתפקת, כאשר הבן הוא הרב של אביו עליו לעמוד בפניו - משמע שבמקרה שהוא לא רבו, וודאי שחובה לעמוד. כמה פעמים ביום חובה לעמוד? נחלקו הראשונים:

א. הגמרא בקידושין (לג ע"ב) כותבת בשם רבי ינאי, שתלמיד יכול לעמוד בפני רבו רק פעמיים ביום, שלא יהיה כבוד הרב גדול מכבוד הקב"ה שאותו מייחדים רק פעמיים ביום בקריאת שמע. מדוע אם כן רבא הקפיד על תלמידיו שלא קמו יותר? **התוספות** (ד"ה אין) פירשו, שמדובר במקרה שהצטרפו אנשים חדשים שלא ראו את הראשונים קמים מקודם, ובכך יש בזיון לרב, ובלשונם:

"אין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית: תימה, למה איקפיד רבא לעיל שמא קמו מפניו שחרית וערבית ולא אדעתיה? ונראה לפרש דדין זה אינו נוהג אלא באותם הדרין בבית הרב, דמסתמא עמדו שחרית וערבית, אבל תלמידים אחרים חייבין לעמוד אפילו מאה פעמים ביום שמא יראה אחר ויחשדם."

ב. **הרי"ף** לעומת זאת, השמיט את דברי רבי ינאי שיש לעמוד רק פעמיים ביום, ובטעם הדבר נימק **הרא"ש** (א, נו), שהוא סובר כדעת רבי אליעזר הפוסק שיש לקום בפני הרב אפילו מאה פעמים בכל עניין. בטעם הדבר שפסק כרבי אליעזר למרות שהוא תלמידו של רבי ינאי נימק הקרבן נתנאל (שם), שהוא חלק עליו לאחר מותו, ולכן אין חובה במקרה זה לפסוק הלכה כדברי הרב.

מחלוקת האחרונים

למעשה בפסק ההלכה נחלקו השולחן ערוך והרמ"א, ומחלוקתם משפיעה בין השאר גם על השאלה כמה פעמים יש לקום בפני ההורים, ולא רק בפני הרב. **השולחן ערוך** (יו"ד רמב, טז) פסק כדעת הרי"ף והרא"ש, שיש לקום אפילו מאה פעמים ביום. **הרמ"א** (שם) פסק כדעת התוספות, שיש לקום רק פעמיים, אלא אם כן הצטרפו אנשים חדשים שלא ראו את הקודמים, ובלשונם:

"וחייב לעמוד מפניו, משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו שלא יראה קומתו, ואח"כ ישב. ואפילו היה רכוב, צריך לעמוד מפניו, דחשיב כמהלך. הגה (= רמ"א): יש אומרים דאין אדם חייב לעמוד לפני רבו, רק שחרית וערבית. ודווקא בבית הרב, אבל בפני אחרים שאין יודעים שעמד לפניו, חייב לעמוד."

למרות פסק השולחן ערוך והרמ"א, רבים בזמן הזה בכל זאת נוהגים שלא לקום בפני הוריהם אפילו פעם אחת, מכיוון שכאשר ההורים מוחלים על כבודם - כבודם מחול. מכל מקום, במקרה בו יש ביזון שהבן אינם קם בפני הוריו, פוסקים רבים נקטו שחובה לעמוד, מכיוון שאמנם ההורים יכולים למחול על כבודם, אבל לא על ביזיונם.

¹ ברוב מוחלט של המקרים, הטור צעד בעקבות אביו הרא"ש, במספר פעמים בודדות חלק עליו. כיצד דבר זה הותר? **הט"ז** (יו"ד רמ, ג) תירץ, שהאיסור נוהג רק בפני אביו. **הש"ך** (שם, ב) חלק וכתב שהאיסור נוהג גם שלא בפניו, וייתכן שלשיטתו האיסור נוהג רק במקרה בו חולקים על האב בחייו, ולא לאחר מותו כפי שעשה הטור.

אסור לכבד

עד כה ראינו מקרים בהם חובה לכבד את ההורים, אך ישנם מקרים בהם אסור לכבדם. המקרה הבסיסי ביותר הוא כשההורים מצווים את הבן לחטוא, שאז כפי שכותבת הגמרא (ב"מ לב ע"א) יש להקשיב לרצון ה'. מאותה סיבה פסק **השולחן ערוך** (יו"ד רמ, טז) בעקבות **הרא"ש**, שאם אב מצווה את בנו לא לאהוב יהודי מסוים - אין לציות לו, משום שאין לשנוא יהודי שאינו רשע.

האם מותר לבן לסרב לקנות סיגריות לאביו? לדעת רוב הפוסקים במקרה בו מעשנים כמות מספקת יש איסור לעשן מדין 'ונשמרתם' למרות שהנזק לא נגרם באותו רגע. לכאורה אם כן יהיה אסור לבן לקנות, אלא שיתכן שמכיוון שבכל מקרה האב יקנה לעצמו, ועלול להתעורר מריבה בגלל סירוב הבן - נראה שעדיף שיקנה, ולא יסרב לבקשת אביו (אם כי הדברים לא מוכרחים).

אין חובה

מקרים נוספים שדנו הפוסקים, הם מקרים שאין איסור להקשיב לציווי ההורים, אך גם אין חובה:

מקרה ראשון - הוצאת כסף: לפעמים ישנם מצבים בהם ההורים מזדקנים וזקוקים לטיפול שעולה כסף רב. הגמרא במסכת קידושין (לב ע"א) מביאה מחלוקת בין רב יהודה לרב נתן, האם במקרה מעין זה הבן צריך להוציא את כסף הטיפול מכספי ההורים, כיוון שאחרי הכל מדובר בטיפול שלהם, או שמדין כיבוד הורים הבן חייב להוציא מכספו.

להלכה פסקו הראשונים כדעת רב נתן הסובר, שכיבוד הורים צריך לעשות מכספי האב ולא מכספי הבן, מכיוון שגם רבנן הסכימו עם רב נתן וכן נקט **השולחן ערוך** (רמ, ה) - מכל מקום מותר לבן מדין כיבוד הורים לשלם מכספו את עלויות הטיפול. במקרה שאין לאב כסף בית דין כופים את הבן מצד הלכות צדקה לשלם על הטיפול. ובלשון **התוספות** (ד"ה אורו):

"משמע שכך הלכה, וכן פסק בשאלות דרב אחאי בפרשת וישמע (סוף סימן נז) ופסק היכא דלית ליה לאב ואית ליה לבן חייב הבן לזון אביו, וכן פסק ר"י ורבינו חננאל, דאם אין לאב ממון והבן יש לו דצריך הבן לפרנסו משלו דלא יהא אלא אחר כדאמר בנערה שנתפתתה (כתובות דף מט ע"ב) דרב אכפיה לההוא גברא ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה²."

מקרה שני - שידוכים: מקרה מצוי נוסף בו נחלקו הפוסקים הוא, בחובה להקשיב לרצון ההורים כשבקשת ההורים לכבדם אינו נוגעת להם ישירות, אלא משפיעה בעיקר על חיי בנם. שתי דוגמאות מצויות בעניין זה הם שההורים לא רוצים שבנם או בתם יתחתנו עם מישהו שהם רוצים, או שמעוניינים שילמדו מקצוע אחר ממה שבחרו.

א. **המהרי"ק** (ס' יוסף) הוכיח מהדוגמאות שהגמרא מביאה (מכבדו, מלישו, רוחצו), שהחוב על הבן לכבד את הוריו, נוהג רק במקרה בו הכבוד נוגע ישירות לגופם, אבל במקרה אחר - אין חובה, ומשום כך מותר לבן להתחתן עם האשה שהוא רוצה בניגוד לרצונם. עוד כתב, שמכיוון שמצווה להתחתן, הרי זה נחשב כאילו הם מונעים ממנו מצווה, שכפי שראינו אין להקשיב, וכן פסק **הרמ"א**.

עוד הוסיפו **הציץ אליעזר** (יג, עח) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר יו"ד ח, כב), שלמרות שאשה אינה חייבת מהתורה במצוות פרו ורבו, ולכן לכאורה במקרה מעין זה היא תהיה חייבת להקשיב להוריה, הרי שאין הדבר כך. ראשית משום שכבוד זה אינו נוגע לגופם, ושנית שלדעת פוסקים רבים מצווה על אשה להינשא, וממילא אין ההורים יכולים למנוע מילדיהם לקיים מצווה, ובלשון הרב עובדיה:

"מסקנא דדינא שדברי הרב תורה לשמה, שצריכה הבת לשמוע לאביה המצווה עליה שלא תינשא, אינם נכונים לדינא, ואדרבה ראוי לתת עצה לבת שלא תשמע לאביה, אלא תבקש לה מנחם אשר ייטב לה, וכן אם הבת רוצה להינשא לבחור הגון שהיא חפצה בו, והאב מצוה עליה שלא תנשא אליו, אינה צריכה לשמוע לו, ואין בזה משום מצות כיבוד אב ואם."

ב. דעה חולקת באחרונים, מובאת בדברי **רבי עקיבא איגר** (קמא, ח) שסבר שגם מעשה כיבוד שאינו ישיר, כלול בחובה לכבד את ההורים. דעה שונה אך לענייננו בעלת אותו עקרון מופיעה בדברי **הנצי"ב** (משיב דבר ב, ג), שאמנם אין חובה לכבדם במקרים בו אין הכבוד נוגע אליהם ישירות, אבל במקרה בו ייגרם להם צער - יש להקשיב להם.

האם בעקבות כך יש להקשיב להורים בבחירת בן או בת זוג? נראה שלא, והסיבה לכך שכפי שכותבת הגמרא בקידושין וגם פשוט בסברא, אסור לאדם להתחתן עד שיראה עם מי הוא מתחתן שמא תתגנה בעיניו, לכן ההקשבה להורים ונישואין למישהי שלא מעוניינים בה נוגדת את ציווי התורה, ולכולי עלמא אין להקשיב (והנציב לא כתב כך וסבר שהמצווה דוחה רק את כבוד ההורים, ולא ביזיונם).

דמא בן נתינא

כאמור, כאשר חובה על הבן להלביש ולהאכיל את אביו, הוא מחוייב לעשות כך רק מכספי האב (אלא אם כן אין לאב כסף כלל), ויש להקשות על פסק זה מדברי הגמרא בקידושין (לא ע"א) המספרת, שחכמים באו לקנות אבן יקרה מדמא בן נתינא, והוא סירב למכור להם בגלל שהמפתחות היו תחת ראש אביו - מדוע דמא היה צריך לוותר על כספו בשביל כבוד אביו?!

א. **הר"ן** (יג ע"א) כתב, שכאשר הגמרא כותבת שכיבוד האב צריך להיעשות מכספי האב כוונתה רק למקרים של כבוד, אבל כדי למנוע צער מהוריו, עליו להוציא גם כסף מכספו האישי (ובדומה לדברי הנצי"ב לעיל). עקרון דומה עולה מדברי **הרמב"ם** (ממרים ו, ז) לפי פירוש הכסף משנה, שפסק שאין לאדם למנוע מאביו לזרוק את כספו לים, אם כדי למנוע אותו מכך יצטרך לצערו.

ב. בעוד שמדברי הר"ן עולה שישנם מקרים בהם יש להפסיד כסף בשביל לא לצער את ההורים, **השיטה לא נודע למי** (קידושין שם) פירש אחרת. הוא טען שאין כוונת הגמרא להראות ממעשי דמא בן נתינא הוראה הלכתית, אלא כוונתה הייתה רק להראות עד כמה יש לכבד את ההורים, והמסקנה שכיבוד ההורים צריך להיעשות מכספם של ההורים נשארת בעינה (ועיין לחם משנה שם).

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...

² מהירושלמי (פאה א, א) משמע, שבמקרה בו אין להורים כסף לשלם על טיפוליהם, החובה לפרנסם הוא מדין חובת כיבוד הורים, וכן נקט להלכה **הסמ"ק** (עשה, ג). משום כך לשיטתו הבן חייב לחזר על הפתחים בשביל להשיג כסף להוריו. שאר הראשונים חלקו ופירשו שכוונת הירושלמי לומר, שמכיוון שהבן חייב לתת את כספו להורים בתורת צדקה, ממילא יצטרך לחזר על הפתחים בשביל עצמו, אך לא בשבילם.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com